

МИМИК МОДУСДА ЭМОЦИЯНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Йигиталиева Зилола Муратовна
Ўзбекистон, Фарғона

Семиотик назарияга кўра “белгиларнинг энг муҳим хусусияти, бош вазифаси кишилар ўртасида ахборотни бериш ва уни қабул қилиб олишда алоқа воситаси бўлиб хизмат қилишидир” Тилнинг сўз, сўз бирикмалари, гап, матн каби синтактик бирликлари ёрдамида алоқа-аралашув жараёни амалга ошади. Ушбу белгилар ичида сўз ўзининг семантик-функционал структураси билан ажралиб туради. Сўзда объектив оламда мавжуд бўлган нарса ва предметларнинг моҳияти инсон томонидан идрок қилинганлиги ва таффакур синтезидан ўтказлиганлиги намоён бўлади. Аудиал ёки визуал органлар орқали қабул қилинган сўз адресат онгида тасаввур призмасидан ўтказилади ва ушбу сўзга нисбатан сўзловчининг онгида ассоциация уйғонади. Шунингдек, бир пайтни ўзида тингловчининг билим ва кўникмаларига асосланган ҳолда унинг онгида муносабат шаклланади. Шаклланган муносабат, энг аввало, унинг юз ифодасида акс этади ва кейинги босқич сифатида у вербал нутққа кўчади. Демак, инсон юзи, яъни мимика, паралингвистик восита сифатида вербал бирликлардан-да аввал мулоқот иштирокчиларининг нутқий предметга, суҳбатдошга ва коммуникатив вазиятга нисбатан муносабатини, модусни ифодалайди.

Психоллингвистларнинг таъкидлашича, “инсон юзини таниш, фарқлаш идрок қилиш, эслаш, фикрлаш ва диққатни қаратиш жараёнлари билан узвий боғлиқ бўлиб, ... у мураккаб идрок қилинадиган объектлар турига киради” [2, 19]. Яқинларнинг юзига қараб, уларни бир-биридан фарқлаш, юз ифодасидан меҳр, кулгу, норозилик ва ғазаб каби эмоционал ҳолатларни англашни инсон гўдаклик давридан бошлаб ўрганади. Кейинчалик ҳаётининг тажриба юзнинг ранги, кўз, қош, лаб ҳаракатлари ва уларнинг ўзгариши билан боғлиқ билимларини бойитибгина қолмай, бошқалар юзига қараб уларнинг ўй-хаёллари, маънавий ва ақлий хусусиятлари, жисмоний гўзаллиги ҳамда уларнинг соғлиғига баҳо бериш каби қобилиятни шаклланишига туртки бўлади. Демак, инсон юзи у ҳақидаги ахборотни ўзида акс эттирувчи бирламчи восита саналади. Илмий адабиётларда юз органлари, уларнинг ҳаракати, юз ранги биргина мимика атамаси умумлаштирилади.

Мимика овоз ва жестлар каби паралингвистик воситалар таркибига кириб, нутқнинг ранг-баранглигини таъминлайди ва у билан бирга сўзловчининг нутқ предметига нисбатан эмотив-экспрессив муносабатини, модусини ифодалайди. Мимика нутқий мулоқотнинг жонли ифода воситаси саналади. Мимика ва унинг турлари орқали ифодланган модуснинг луғавий бирликлар ифодалаётган модусга нисбатан таъсир даражаси кучлироқ деб эътироф этиш мумкин ва бундай модусларни мимик модуслар деб номлаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Мимик модуслар ифода воситаси орқали ҳам фарқланади ва уларни алоҳида турларга ажратиш мумкин. Жумладан, қош, кўз, юз, лаб ҳаракатлари ва юздаги ранг ўзгаришлари мимик модуснинг турларини ажратишга асос бўла олади. Илмий адабиётларда [1] кўз ва қош ҳаракатлари новербал сигнал вазифасини бажариши таъкидланар экан, улар мулоқот жараёнида иштирокчиларнинг эмоционал ҳолатини ифодалаши айтилади. Мулоқот иштирокчиларининг ҳис қилган эмоциялари эса ўз ўрнида сўзловчи модусининг турини белгилайди.

Баҳри кўзи жавдираб ҳаммага бир-бир қаради ва бирдан қизариб, кўзига ёш келди. *Нима гуноҳ қилдим!* ... (А.Қаххор. Хотинлар)

Элчин унинг кўзидаги совуқ нурни кўриб, нафаси қайтди. (Т.Малик. Шайтанат)

Одатда инсоннинг кўзи унинг ақлий қобилияти ва коммуникатив мақсадини яққол ифодаловчи орган ҳисобланади. Юқоридаги мисоллардан кўринадики, нигоҳ ва кўз ҳаракати орқали кишиларнинг эмоционал ҳолатини ва коммуникатив вазиятга нисбатан берилган аксиологик баҳони

хам ифодаланиши кузатилади. Хусусан, биринчи мисолда муаллиф асар қаҳрамонинг ноқулай вазиятда қолганини (*кўзи жавдираб*), атрофдагилардан уялаётганини (*ҳаммага бир-бир қаради*) ҳамда унинг бу эмоционал ҳолати кульминацион нуқтага етганини (*кўзига ёш келди*) кўз ҳолати ва унинг ҳаракатлари орқали тасвирламоқда. Нигоҳга нисбатан *совуқ, ўтли, қайноқ* каби сўзларни қўлланилиши эса коммуникатив вазиятга аксиологик баҳо беришга хизмат қилишини юқоридаги иккинчи мисолдан кўриш мумкин.

Бундай эмоционал ва аксиологик бўёқни лаб ва қош ҳаракатларида ҳам кузатиш мумкин. *Ўзини мажбурлаб кулиб, табиббошига тушунтирган бўлди.* (Т.Малик. Шайтанат); *Бек ака мамнун илжасийб, унинг қўлтигидаги ишига қаради.* (С.Аҳмад. Катайса)

Лаб ҳаракати орқали ифодаланадиган муносабат ва унинг турлари тилда уни ифодаловчи кўплаб лексик бирликлар мавжуд эканлигида кўринади. Бунда *кулмоқ, жилмаймоқ, илжасиймоқ, кулумсирамоқ, қаҳ-қаҳ отиб кулмоқ* каби феъллар қўлланилади. *Кулмоқ* феъли ижобий маънога эга бўлиб, муаллиф уни *мажбурлаб* сўзи билан ёнма-ён қўллаш орқали қаҳрамоннинг ноқулай вазиятдан чиқиш ва мавжуд коммуникатив вазиятни ижобий тарафга ўзгартириш учун қилган ҳаракатини асосламоқда. Иккинчи мисолда эса салбий бўёққа эга бўлган *илжасиймоқ* феъли *мамнун* сўзи билан биргаликда қўлланилганида ушбу салбий оттенка янада кучлироқ намоён бўлмоқда. Ҳар иккала мисолда қаҳрамонларнинг ички кечинмаларини ифодаловчи мимик модус тасвирланиб, иккинчи мисол салбий баҳо билан белгиланмоқда. Шундай қилиб, кўз, қош ва лаб ҳаракатлари орқали сўзловчининг юзида мамнуният, самимийлик ва бошқа ижобий ҳисларнинг акс этиши мавжуд коммуникатив вазиятдан рози эканлигини, аччиқланиш, жирканиш, ғазаб кабилар эса норози эканлигини англатади. Бу эса ўз ўрнида нутқдаги тасдиқ, инкор, розилик ва норозилик модусларига ишора қилади ва уни янада бўрттириб кўрсатишга хизмат қилади.

Коммуникация пайти инсон бошқара олмайдиган, унга бўй сунмайдиган ҳолатлар борки, улар инсоннинг ҳис-туйғуларини, унинг руҳий ҳолатини бевосита фош этади. Бу эса инсон онгининг вазиятга нисбатан автоматик тарзда субъектив муносабати сифатида шаклланади. Оғзаки нутқда бундай муносабат инсоннинг хатти-ҳаракати, имо-ишораси ва юз ифодаси орқали намоён бўлса, ёзма нутқда маълум лингвистик бирликлар ёрдамида ифода этилади. “Реал шароитда паралингвистик воситалар тингловчига комбинацион таъсир кўрсатади. Лексик бирликлар бундай таъсирни етарлича ифодалай олмайди” [3, 119].

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, новербал воситалар нутқни ихчамлаштиради ва худди вербал воситалар каби нутқий фаолият жараёнида ранг-баранг нутқий актларни ифодалаш учун хизмат қилади. Ҳатто вербал ифода мазмунини ўзгартиради. Улар нутқни тартибга солгани ҳолда вербал воситаларни тежайди, вербал ифодаларнинг ўрнини тўлдириб, нутқ субъектининг эмоцияларини ифодалар экан, вербал ахборотнинг семантик жиҳатини янада бўрттириб кўрсатиш учун хизмат қилади. Энг муҳими новербал воситалар сўзлашувчиларнинг бир-бирларига бўлган муносабатларини ифодалаш учун хизмат қилади, шу асосда уларни паралингвистик модус деб номлаш мақсадга мувофиқдир.

АДАБИЁТЛАР:

1. Дронова А.Л. Метаязыковые механизмы описания взглядов и мимических движений (глаза и брови) как не вербальных сигналов. Филологические науки. Вопросы теории и практики. Грамота, 2014. № 2 (32): в 2-х ч. Ч. I. С. 84-88.
2. Гранская Ю.В. Распознавание эмоций по выражению лица. Автореф. дис.... канд.филол.наук. Санкт-Петербург, 1998.
3. Логачёва М. И., Синяева Т. Г. Паралингвистические средства в условиях устной коммуникации. Альманах современной науки и образования. Тамбов: Грамота, 2012. № 2 (9): в 3-х ч. Ч. III.
4. Малик, Тоҳир. Шайтанат. Роман. (1-китоб: Қасос) Масъул муҳаррир И.Солиҳова – Тошкент: “O`zbekiston milliy ensiklopediyasi» Давлат илмий нашриёти, 2018.

5. Расулов Р. Умумий тилшунослик. (Тилшуносликнинг назарий масалалари). 2-қисм. Т.: 2006.
6. Қахҳор, Абдулла. Танланган асарлар: Ҳикоялар, хотиралар, адабий-танқидий мақолалар/Абдулла Қахҳор; Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Н.Каримов. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2007.